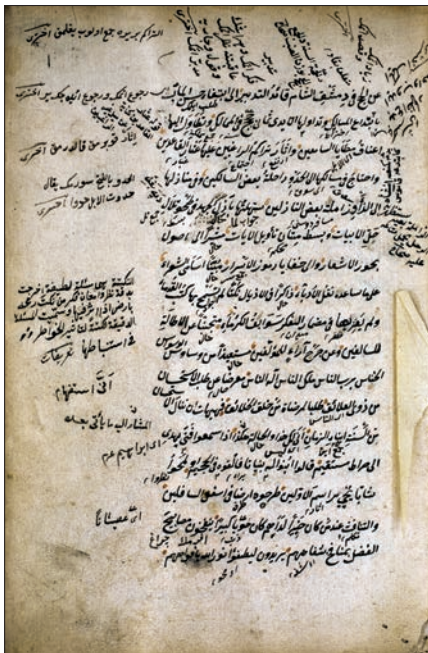

olmak üzere 100'den fazla nüshası tesbit edilmiştir. Aydın'ı bu şerhinde asıl metinde geçen şiirleri tahlil etmiş, âyetleri açıklamış, beyitleri de izah edip şairlerini belirlemiştir. Eserde Abdülkâhîr el-Cürçânî, Zemahşerî, Fahrreddin er-Râzî, Sekkâkî, Kazvîni, Teftâzânî gibi meşhur belâgat âlimlerine ait kitaplar temel kaynak olarak kullanılmıştır. *el-Hevâdî* üzerine yine Aydın'ın bir âlim olan Sobicevi Mehmed tarafından *Mirşâdû'l-hâdî 'ale'l-Hevâdî* isimle bir hâşiye yazılmıştır. Bu hâşiyenin de kütüphanelerde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Ali Bulut, eseri Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Lâleli, nr. 2864) müellif nüshasını esas alıp *Hamza b. Turgut el-Aydinî ve el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik İsimli Eseri* adıyla neşretmiştir (Samsun 2008). **3. Risâle fî izâhi ba'zî'l-eğâdisi's-şerîfe** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1003, vr. 109-139). **4. Risâle fî't-taşavvuf** (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1003, vr. 92-93). Bunların dışında bazı kaynaklarda, müellifin Ekmeleddin el-Bâbertî'nin *el-İnâye şerhu'l-Hidâye* adlı eserine yazdığı bir talikten bahsedilmektedir (Atâî, s. 152).

BİBLİYOGRAFYA :

Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 151-152, 498; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2047; Ahlwardt, *Verzeichnits*, III, 404-405; *Sicill-i Osmânî*, IV, 1266; *Osmanlı Müellifleri*, I, 401; Bursalı Mehmed Tâhîr, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etibbânın Terâcim-i Ahuâli* (nşr. M. Afik Erdoğan), İzmir 1994, s. 58; Brockelmann, *GAL*, I, 356;

Hamza b. Turgut Aydınî'nin *el-Hevâdî fî şerhi'l-Mesâlik* adlı eserinin müellif hattı nüshasının ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2864)

Suppl., I, 519; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 338; Keh-hâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IV, 79; R. Sellheim, *Materialien zur Arabischen Literaturgeschichte*, Wiesbaden 1976, s. 315; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 277-278; Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul 2003, s. 50; Üzeyir Tuna, *Hamza b. Turgut el-Aydinî ve Kitâbü'l-Mesâlik Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 2003), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 2005, I, 332; Ali Bulut, *Hamza b. Turgut el-Aydinî ve el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik İsimli Eseri*, Samsun 2008, tür.yer.

ALİ BULUT

HAN KİTAP
(خان کتاب)

Çinli müslüman âlimlerin, İslâm'ı Çince ifade edebilmek için Konfüçyanist terimler kullanarak oluşturdukları külliyata verilen ad.

Yaklaşık 1600-1740 yılları arasında meydana getirilen külliyata bu ismi verenler, Çin'deki en eski etnik grup olan ve Çin'in yerlileri için kullanılan "han" kelimesiyle kendilerini Çinli kabul ettiklerini, "kitap" ile de müslüman olduklarını göstermek istemişlerdir. Bu terimi ilk defa 1852'de Lan Zixi, *Tianfang zhengxue* (İslâm'ın hakiki öğretisi) başlıklı kitabında kullanmış ve terim genel kabul görmüştür. Han Kitap külliyesi İngilizce'de "Sino-Islamic literature" şeklinde de ifade edilmekte, Çince'de ise daha çok "Zhongven Yisilanjiao yizhu" (İslâmî çeviriler ve yorumlar) diye anılmaktadır (Lipman, s. 74).

Ming hânedanlığının (1368-1644) sonlarıyla Ch'ing / Mançu hânedanlığının (1644-1911) başlarında müslüman ilim adamları, Çin'de daha önce benzeri görülmemiş bir ilmî faaliyete girişerek İslâmiyet'i Çin dinlerinin terminolojisiyle anlatan Han Kitap külliyesi yazmışlardır. Yazarların ortak adı olan "hui-ru" terkindeki hui "Çince konuşan, Çin kültürünü benimsemiş müslüman", aslında Konfüçyanist bilim adamları için kullanılan ru ise bu bağlamda "âlim" anlamını içerir. Böylece eserlerin hazırlayıcıları kendilerini Çin ulemâsı üzerinden tanımladıkları için modern dönem araştırmacıları "hui-ru" terkinde "Konfüçyanist müslümanlar" şeklinde açıklamışlardır. Han Kitap külliyesi Arapça-Çince ve Farsça-Çince sözlükler, gramer kitapları, İslâmî metinlerin Çince tercümelemleri, şerhler, Kur'an ve hadisler üzerine kavram çalışmaları, orijinal felsefî eserler, biyografi ve bibliyografya kitapları gibi 100'den fazla eserden meydana gelmektedir. Han Kitap, İslâm kültür tarihinde müslümanların gayri müslim bir topluluk içerisinde ve onların diliyle kaleme aldıkları ilk ilmî külliye olma özelliğini taşır.

T'ang hânedanlığı döneminde (618-906) Çin'e giren İslâmiyet, Sung hânedanlığı devrinde (906-1279) müslüman Arap tüccarların bölgeye yerleşmesiyle yayılmaya başladı. Yüan (Moğol) hânedanlığı zamanında (1279-1368) özellikle Orta Asya ve İran kökenli ilim ve devlet adamlarının ülkeye getirilmesi, müslümanlara geniş imtiyazlar tanınması, ayrıca deniz ticaretine önem verilmesi gibi etkenler çok sayıda müslümanın Çin'e yerleşmesine vesile oldu. Han Kitap metinleri ise özellikle Ming hânedanlığı dönemindeki bütan politik şartlar sebebiyle ortaya çıktı. Yüan hânedanlığının ardından kurulan ve Çin topraklarının yeniden Çinliler'e geçişini temsil eden Ming hânedanlığı kültürel asimilasyon politikası uygulayarak sayıları hayli artmış bulunan yabancıların etkisini kırmak istedi, bu süreç müslümanları da olumsuz etkiledi. Nitekim Çince ad ve soyadı kullanma mecburiyetinin getirilmesi müslümanlarda bir kimlik kaygısı doğurdu. ardından savaşlar sebebiyle batıda ve kuzeydeki Orta Asya devletleriyle ilişkilerin yasaklanması, Çinli müslümanları dinî ve kültürel açıdan canlı tutan en önemli iletişim ağlarının kesilmesine ve onların İslâm dünyasından kopmasına yol açtı. Hacca gitmek isteyenlere engeller çıkarılması, müslüman olmayan Çinli kadınlarla evlenmenin zorunlu kılınması,

devlet kademelerinde görev almak isteyenlere Çince'yi ve başta Konfüçyanizm olmak üzere Çin klasiklerini bilme şartının getirilmesi, Çin'de yaşayan müslümanları hem sosyal hayatta hem dinî eğitim ve uygulama alanında ağır sorunlarla karşı karşıya bıraktı.

Bu olumsuzluklar yüzünden İslâm'ın unutulacağı kaygısının artması üzerine Hu Dengzhou öncülüğünde Çin'deki klasik medrese sisteminden "jingtang jiaoyu" (cami eğitimi) denilen yeni bir uygulamaya geçildi; bu uygulamada müfredata Arapça ve Farsça yanında Çince de kondu. İslâmî eserlerle birlikte Çin klasikleri ve tarihinin öğretilmesi, dinî metinlerin ilk defa Çince'ye çevrilmesi faaliyeti başlatıldı, geleneksel Çin eğitimiyle İslâmî eğitim kaynaştırıldı. Ancak gelenen noktada medreselerin başarılı eğitim verebilmesi için İslâm'ın Çince üzerinden ifade edilmesi, Çin dinlerindeki terimlerin kullanılması mecburiyeti doğdu. Han Kitap külliyyatını hazırlayan âlimlerin öncülük ettiği bu sistemde özellikle Neo-Konfüçyanizm terminolojisinin kullanılması tercih edildi, nâdiren Taoizm ve Budizm'den de yararlandı. İlk olarak Hu Dengzhou'nun talebeleri tarafından Xi'an'da kurulan yeni sistem Çin'in doğusundan itibaren başta Shaanxi bölgesinde Xi'an, Henan bölgesinde Kaifeng, Jiangsu bölgesinde Nanjing, Gansu bölgesinde Anhui ve Zhejiang olmak üzere pek çok şehirde uygulamaya konuldu. Bu şehirlerdeki Han Kitap âlimleri kendilerini özel bir ilim topluluğunun üyeleri olarak görüyor, tıpkı Çinli entelektüeller gibi belli bir grup adına konuşup yazarak fikrî bütünlüğün oluşmasına imkân sağlamaya çalışıyordu.

Yeni medrese sisteminde Han Kitap yazarlarının eserleri okutulmaya başlamıştı. Sistem yazarlar, tercümanlar, editörler, dağıtımcılar, yayıncılar ve yatırımcılar başta olmak üzere pek çok eleman barındırıyordu. Tercüman veya yazarların hazırladığı bir eser sistem içerisindeki diğer ilim adamlarına gönderiliyor, onların onayı ve düzeltmeleri dikkate alınarak ana metin oluşturuluyordu. Bu süreçte her âlimin incelediği eser hakkında bir mukaddime veya takdir yazısı yazarak fikrini beyan etmesi ve bu yazıların eserin mukaddimeler kısmına eklenmesiyle yeni bir gelenek başlatıldı. Böylece Han Kitap külliyyatına dahil eserlerde çok sayıda mukaddime yer aldı, hatta bazılarında mukaddime sayısı yirmi dörde kadar ulaştı. Tamamlanan eserler yatırımcılardan gelen maddî destekle basılıyor, yayıncılar tarafından

medreselere gönderilip eğitim hizmetine sunuluyordu.

Han Kitap'ı tercüme, şerhler, gramer kitapları, sözlükler, felsefi eserler, az sayıda reddiye, biyografi ve bibliyografyalar şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Önce fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf kitapları hazırlandı; Kur'an-ı Kerim'den bazı sûrelerin tercümesi yapıldı, tercüme faaliyetleri Han Kitap'ın esasını oluşturdu. İlk tercümenin 1661'de vefat eden Zhang Junshi'nin *Guizhen zongyi* (geri dönüşün genel prensipleri) başlıklı çalışması olduğu kabul edilir. Junshi ile aynı dönemde yaşayan Sha Zhenzong ve Wu Zunqie de bu dönemin önemli çevirmenlerindedir. Han Kitap ulemâsının tercüme ettiği veya kaynak aldığı Arapça, Farsça eserler hakkında Liu Zhi'nin *Tianfang Dian-li* ve *Tianfang Hsing-li* adlı kitaplarının giriş kısmında listeler bulunmaktadır. Altmış sekiz eserin yer aldığı listelerde bazı kitap isimlerinin Çince transkripsiyonla, bazılarının Çince tercümeleriyle kaydedilmiş olması esas kaynakların tamamının tesbit edilmesini engellemektedir. Han Kitap içerisinde en çok atıf yapılan kaynaklar Necmeddin-i Dâye'nin *Mirşâdü'l-'ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd*, Azîz Neseffî'nin *Mağşad-ı Akşâ*, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Eşi'atü'l-lema'ât* ve *Levâ'ih* adlı eserleridir. Bu dört eserin tercümesi ilk dönemlerde yapıldı. Tefsirde Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin *Mevâhib-i 'Aliyye'si* (*Tefsir-i Hüseyinî*), hadiste İmam Nevevî'nin *el-Erba'üne'n-Neveviyye'si*, fıkıhta Sadrüşşerîa'nın *en-Nuqâye Muhtaşarü'l-Vikâye'si* kullanıldı. Ayrıca Hâfız-ı Şîrâzî, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Sa'dî-i Şîrâzî'den çeviriler de yaygındır. Külliyyatın sözlük kısmında en önemli çalışma olan *Huijing zihui* (İslâmî klasikler sözlüğü) başlıklı eser Chang Yunhua tarafından yazılmıştır. Chang ve öğrencileri, Han Kitap müfredatı içinde genellikle Arapça-Çince ve Farsça-Çince sözlükler hazırlamışlardır. Wang Daiyu, Ma Zhu ve Liu Zhi, İslâm ve Çin felsefesi hakkında yaptıkları çalışmalarla Han Kitap sisteminin başta gelen isimleri sayıldılar. Bu yazarlar eserlerinde Tanrı, âlem ve ruh kavramlarını yorumlarken Çin müslümanlarının zihninde yüksek bir metafizik tasavvur geliştirmeyi amaçladılar. Çinli ulemâ, bilhassa İslâm ahlâkı ve tasavvufun Çin klasikleriyle bağdaşan yönlerini naklederek İslâm'ın üstünlüğünü ortaya koymaya çalıştılar.

Han Kitap sistemi içinde yer alan önemli ilim adamlarından bazıları şunlardır: Feng Er, Feng Shaoquan, Feng Yangwu, Feng

Tongyu, Feng Bo'an, Feng Shaochuan, Hai Xiansheng, Huangfu Jing, Hai Wenxuan, She Yunshan, Li Yanling, Li Shaorang, Liu Sanjie, Ma Xuxuan, Ma Junshi, Ma Jinyi, Ma Fanglong, Ma Minglong, Ma Shiyong, Ma Zhenwu, Yuan Ruqi, Yuan Shengzhi, Wu Zunqi, Wu Yunyi, Zhang Shaoshan, Hei Mingfeng, Jin Tianzhu, Lan Zixi, Liu Sanjie, Ma Boliang, Ma Zhu, Sun Ke'an, Wang Daiyu, Wu Zixian, Zhang Junshi, Yuan Guozuo, Zhao Can (diğer yazarlar, eserleri ve son basım tarihleri için bk. Leslie, *Islamic Literature in Chinese*, s. 19-63; Benite, *The Dao of Muhammad*, s. 249-251).

XVII. yüzyılın sonlarında Çin'de ortaya çıkan isyanlar ve çatışmalar ilmi geleneğin çökebileceği, önceki ilim adamlarının ve eserlerinin unutulabileceği endişelerine yol açınca Zhao Can 1550-1670'li yıllar arasında esas alan bir biyografi çalışması yapmaya karar verdi. Bu amaçla Çinli müslüman âlimlerle eserlerini ve hoca-talebe zincirini kaydetmek için pek çok şehir dolaştı, çok sayıda hoca ile görüşüp hem bilgi topladı hem de çalışması hakkında hocaların görüş ve onaylarını aldı. Zhao Can, 1677'de Han Kitap sistemi içerisindeki ilk biyografi çalışması olan *Jingxue Xi Chuan Pu* (klasik öğretinin silsilesi) adlı kitabını yazdı. Eserin kaybolabileceğinden kayılandığı için dört nüsha halinde çoğaltarak bunları Çin'in farklı bölgelerinde sakladı. 1989'da Yang Yongchang ve Ma Jizu tarafından yapılan transkripsiyon ve düzenlemelerle bu kitap Çin'de yeniden basıldı. Zvi Ben-Dor Benite, doktora çalışmasında (London 2005) Zhao Can'ın eserini inceleyip Han Kitap sisteminin işleyişi ve yazarları hakkında bilgi verdi.

Ch'ing hânedanlığı imparatorlarından Qianlong, Çinli uzmanlara kendi dönemine kadar yazılmış bütün eserleri kapsayan bibliyografyalar hazırlanması tâlimatını verince Çin'de bibliyografya dönemi başladı. Müslüman âlimlerin de bu sırada kendi bibliyografyalarını hazırladıkları tahmin edilmektedir. İlk olarak 1780'de Yuan Guozuo, *Tianfang qunshu xu* (İslâmî eserler koleksiyonuna giriş) başlıklı kitabında Han Kitap sistemi içindeki Çinli müslüman âlimlerin kısa biyografileriyle eserlerinin listesini verdi. 1852'de Lan Zixi, *Tianfang zhengxue* adlı eserinde Yuan Guozuo ile Zhao Can'ın kitaplarını bir araya getirdi, bu çalışmaya sonraki dönemleri içeren bazı eklemeler yaptı. Han Kitap okullarının birleşip bütünleşmesi ve ilmi geleneğin sonraki nesillere aktarılmasında biyografi ve bibliyografya çalışmalarının önemli katkıları oldu. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarıyla XIX. yüzyılda Çin'de

meydana gelen büyük isyanlar, müslüman gruplar arasında çıkan tasavvuf ve mezhep odaklı çatışmalar Han Kitap çalışmalarının yavaşlamasına ve giderek sistemin çökmesine yol açtı. Bilhassa “yeni öğreti” diye anılan ve daha çok Selefi düşüncüyü temsil eden bazı müslümanların Han Kitap mensuplarının Çin doktrinleriyle İslâm’ın saflığını bozmakla suçlamaları ve tarikatların birbiriyle mücadeleleri yeni medrese sistemindeki üretkenliğin çöküşünü hızlandırdı.

Han Kitap’ın ortaya çıkışıyla Cizvitler’in Çin’e girişleri ve Hıristiyanlık hakkında Çin’ce eserler kaleme almaları aynı döneme rastlar. Bu sebeple Han Kitap ulemâsı ve eserleriyle ilgilenen ilk Batılılar Cizvit papazlarıdır. Han Kitap ekolünü Çin’ce hâkim ve Çinleşme’yi başarmış müslümanlar olarak değerlendiren Cizvitler, Tanrı kelimesinin doğru karşılığını tesbit edebilmek için Han Kitap eserlerini inceledi, müslümanların kullandıkları kelimelerin listesini yaparak Vatikan’a gönderdi. Çinli müslümanlarla ilgili ilk kapsamlı araştırmayı Archimandrite Palladii adlı Rus misyoneri yaptı. Palladii, 1877’de Han Kitap hakkında *Chinese Literature of the Muslims* başlıklı bir bibliyografya hazırladı (Benite, *Hassam Toorawa Trust*, s. 13). İkinci önemli bibliyografya çalışması Isaac Mason’a aittir. 1925’te yayımlanan eser *Notes on Chinese Mohammedan Literature* başlığını taşır. Palladii ve Mason’un temel iddiası, Cizvit papazlarının bölgeye gelmesi üzerine hıristiyanları kendileri için bir tehdit olarak algılayan Çinli müslümanların bu tehdide karşı eserler kaleme almaya başladıkları yönündedir. Onlara göre bu teliflerin esas amacı Çin’in müslümanlaştırılmasıydı. Rus araştırmacısı Vassily Pavlovich Vasilyev, müslümanların Han Kitap çalışmasını Budist misyonerlerin faaliyetlerine benzeterek müslüman âlimlerin Çin’in hıristiyanlaşmasının önündeki en büyük engel olduğunu ileri sürdü (a.g.e., s. 21-22). Han Kitap hakkında ilk dönemlerde araştırma yapanlardan Fransız kumandanı Henri Marie Gustave d’Ollone’un iddiası ise müslümanların Han Kitap’ı tamamen birbirinden habersiz yazdıkları şeklindedir. Ancak Benite, Çin müslümanlarının tarihî ve siyasî şartları göz ardı edildiği için hıristiyan misyonerlerin bu tür iddialarının bir kısmını kabul etmemiştir (*The Dao of Muhammad*, s. 116-119).

Külliyata dahil eserler hakkında XX. yüzyılda A. Vasiliev, Kuwata Rokuro, Jin Jitang, Bai Shouyi, Claude L. Pickens, Tazaka Kodo gibi araştırmacılar çok sayıda

biyografi ve bibliyografya çalışması yaptılar (Leslie, *Islamic Literature in Chinese*, s. 155-164). Bilhassa Donald Daniel Leslie’nin *Islamic Literature in Chinese* adlı kitabı bütün çalışmaları bir araya getiren en önemli bibliyografik eserdir. Son dönemlerde Jonathan Lipman, Sachiko Murata, Zvi Ben-Dor Benite, James D. Frankel ve K. Petersen (*The Great Transformation: Contours of the Sino-Islamic Intellectual Tradition*, doktora tezi 2012, University of Washington) gibi isimler de Han Kitap literatürü ve yazarları hakkında önemli çalışmalar yürütmektedir. William C. Chittick, Seyyid Hüseyin Nasr ve Tu Weiming’in de aralarında bulunduğu Sachiko Murata ekolü Han Kitap’ı genellikle “perennializm” (dâimcilik) akımı çerçevesinde ele almaktadır.

Han Kitap külliyatından günümüze ulaşan bazı eserlerin yeni baskısı yapıldı, çok azı tercüme edildi. Liu Zhi’nin Hz. Muhammed’in hayatını anlatan *Chih-sheng shih-lu* başlıklı eseri 1921’de Isaac Mason tarafından İngilizce’ye çevrildi. Sachiko Murata *Chinese Gleams of Sufi Light* (Albany 2000) başlıklı eserinde Wang Daiyu ile Liu Zhi’nin eserleri ve düşüncelerine dair geniş bir incelemeyle birlikte Wang Daiyu’nun *Qingzhen daxue* (İslâm’ın büyük öğretisi) ve Liu Zhi’nin aslında Abdurrahman-ı Câmî’nin *Levâ’ih*’inin bir çevirisi olan *Zhenjing zhaowei* (hakiki âlemin sırlarının açıklaması) adlı kitabını İngilizce’ye tercüme etti. Bu çalışmanın içinde C. Chittick tarafından *Levâ’ih*’in Farsça’dan yapılmış yeni bir tercümesi de yer almaktadır. Sachiko Murata, William C. Chittick ve Weiming Tu, *The Sage Learning of Liu Zhi* adıyla kaleme aldıkları kitapta Liu Zhi’nin eserleri bağlamında Çin ve İslâm düşünce geleneği üzerine bir inceleme ile birlikte onun en önemli kitaplarından biri olan *Tiafang Xingli*’yi İngilizce’ye tercüme ettiler (Cambridge-London 2009). James D. Frankel, *Rectifying God’s Name: Liu Zhi’s Confucian Translation of Monotheism and Islamic Law* isimli eserinde Liu Zhi’nin *Tiafang Dian-li* adlı kitabından çeviriler yaptı ve açıklamalarda bulundu (Honolulu 2011).

Bu külliyata ait en büyük yazma koleksiyonu, hıristiyan misyoner araştırmacıları Samuel M. Zwemer, Isaac Mason ve Claude L. Pickens’in çalışmalarıyla oluşturuldu. Bu yazmalar The New York Public Library’nin Asian and Middle Eastern Division Research Level Collections bölümünde bulunmaktadır. Isaac Mason’un özel kütüphanesindeki Mason Collection

of Chinese-Muhammadan Books and Pamphlets bölümü ikinci büyük Han Kitap yazma koleksiyonunu içermektedir. Han Kitap’a ait en eski baskıların büyük bir kısmı Japonya’da Toyo Bunko ve Tenri Kütüphanesi’ndedir. Çin’de ise uzun yıllar Han Kitap’a dair önemli bir çalışma yapılmadı. Çin hükümeti, 2000 yılında Guji Bangongshi’nin (eski kitaplar daresi) faaliyetleri neticesinde Han Kitap’la ilgili bazı kataloglar hazırlattı, 2005’ten itibaren bu çalışmalarda artış görülmektedir. Bir komite tarafından hazırlanan *Qingzhen dadian* (İslâm’ın büyük yasası; I-XXV, Hefei 2005) Yuan Devleti’nden bugüne kadar İslâmî ilimler, felsefe, tarih, tıp, astronomi, coğrafya gibi konularla ilgili ve bir kısmı yazmaların tıpkıbasımı olan 167 önemli metni ihtiva etmektedir. *Zhongyuo Yisilanjiao dianji Xuan* (Çin’ce muteber İslâmî metinlerden bir seçme; haz. Wang Jinanping – Bai Runsheng, Shanghai 2007) Wang Daiyu ve Liu Zhi’nin düşünceleri yanında Kur’an, hadis, edebiyat, gazete yayınları ve eğitime dair elli civarında eseri içerir. *Huizu diancang quanshu* (kapsamlı bir İslâm klasikleri koleksiyonu; haz. Wu Haiying v.dğr., Gansu Wenhua Chubanshe 2008) dinî 210 metin, siyasî tarihe dair 110 belge, sanat ve edebiyata dair 144 risâle, bilim ve teknolojiyle ilgili altmış sekiz eseri içermektedir. Çin’de külliyatla ilgili bireysel çalışmalar da yapıldı. Hui milliyetçileri olarak tanınan Jin Jitang ve Bai Shouyi, 1940’lı yıllarda Çin’deki İslâm literatürü ve Han Kitap külliyatı hakkında biyografi, bibliyografya ve tarihçe tarzında önemli eserler yazdılar. Çin’de Han Kitap’a ait olduğu tesbit edilen kitaplar koruma altında bulunmakta ve zaman zaman yeni baskıları yapılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Jielian Liu, *The Arabian Prophet: A Life of Muhammad from Chinese and Arabic Sources: A Chinese-Moslem Work* (trc. Isaac Mason), Shanghai 1921, s. V-VIII; D. D. Leslie, *Islamic Literature in Chinese: Late Ming and Early Ch’ing*, Belconnen 1981, s. 3-14, 19-63, 145-147, 152-164; a.mlf., *Islam in Traditional China: A Short History to 1800*, Belconnen 1986, s. 117-122; a.mlf. – M. Wassel, “Arabic and Persian Sources Used by Liu Chih”, *CAJ*, XXVI/1-2 (1982), s. 78-104; H. S. Lee, *İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğuya Yayılması*, Ankara 1991, s. 29-38, 104-121; J. Lipman, *Familiar Strangers: A History of Muslims in Northwest China*, Seattle 1997, s. 72-84; Sachiko Murata, *Chinese Gleams of Sufi Light: Wang Tai-yü’s Great Learning of Pure and Real and Liu Chih’s Displaying the Concealment of The Real Realm*, Albany 2000, s. VI-XII, 17-19, 32-35; Zvi Ben-Dor Benite, *The Dao of Muhammad*, London 2005, tür.yer.; a.mlf., “Religious Expansion, Assimilation, and the Islamic ‘Conquest’

of China in the Christian Missionary Imagination”, *Hassam Toorawa Trust Occasional Paper 7*, Port-Louis 2005, s. 1-34; a.mlf., “Western Gods Meet in the East: Shapes and Contexts of the Muslim-Jesuit Dialogue in Early Modern China”, *JESHO*, LV (2012), s. 517-546; K. Petersen, *The Heart of the Islamic-Chinese Dialogue Wang Daiyu and the Creation of a Chinese Muslim Discourse* (yüksek lisans tezi, 2006), University of Colorado at Boulder, s. 7-12, 15-23; a.mlf., “Reconstructing Islam: Muslim Education and Literature in Ming-Qing China”, *The American Journal of Islamic Social Sciences*, XXIII/3, Herndon 2006, s. 24-53; L. Nikol – M. A. Aldrich, *The Perfumed Palace: Islam’s Journey from Mecca to Peking*, Reading 2010, s. 14-15, 32, 68-76; Isaac Mason, “Notes on Chinese Mohammedan Literature”, *Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society*, LVI, Shanghai 1925, s. 172-215; J. D. Frankel, “Benevolence for Obedience: Policies on Muslims in Late Imperial and Modern China”, *ASIA Network Exchange*, XVI/2, Rock Island 2009, s. 25-42; Anthony Garnaut, “Chinese Muslim Literature”, *Encyclopaedia of Islam Three*, <http://www.ccspp.ox.ac.uk/dr-anthony-garnaut> (16.07.2014).

ESRA ÇİFCİ

HANCIYAN, Leon

(ö. 1947)

**Bestekâr,
hânende ve mûsîki hocası.**

İstanbul Hasköy’de Çıksalın semtinde doğdu. Kendisi 1833’te dünyaya geldiğini söylerse de başka kaynaklarda 1841, 1857 ve 1860’ta doğduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Babası Çakmakçılar Yokuşu’ndaki Sünbüllü Han’ın odabaşısı Nazaret, annesi Eftik Hanım’dır. Hancıyan küçük yaşta iken ailesi Üsküdar’a yerleşti. Orta öğreniminin ardından girdiği Mekteb-i Tıbbiyye’nin dördüncü sınıfından ayrıldı, 1877-1878 Osmanlı-Rus harbine sağlık subayı olarak katıldı ve yüzbaşılığa kadar yükseldi. Daha sonra ordudan ayrılarak mûsîki çalışmalarına hız verdi. Sultan II. Abdülhamid döneminde Bulgaristan’a kaçıp Sofya Konservatuarı’nda Türk mûsîkisi okuttu. Bu arada Romanya ve Mısır’da bulundu. 1908’de İstanbul’a dönünce Dârülbeytî, Şark Mûsîkisi Cemiyeti ve Dârülelhan’ın kurucuları arasında yer aldı ve öğretici kadrosunda bulundu. Şark Mûsîki Cemiyeti’nin bir dönem reisliğini yaptı. 11 Temmuz 1947 tarihinde tedavi edildiği Bakırköy Akıl Hastahanesi’nde öldü. Cenazesi Üsküdar Bağlarbaşı’ndaki Surp Haç Ermeni Mezarlığı’nda defnedildi.

Dönemin önemli mûsîkişinasları arasında yer alan Leon Hancıyan mûsîkiyle uğraşan bir aile ortamında yetişti. Babası iyi bir lavta icracısı idi, annesi hânende bestekâr Markar Ağa’dan meşketmişti.

Kendi ifadesine göre Hamâmîzâde İsmâil Dede Efendi ile (ö. 1846) görüşmüş, onun talebelerinden Dellâlîzâde İsmâil, Hacı Ârif Bey, Yağlıkızâde Ahmed Ağa, Mutafzâde Ahmed ve Zekâi Dede’den mûsîki dersleri almış, ayrıca Hamparsum Çerçiyân’dan faydalanmıştır. İbnülemin onun ilk mûsîki bilgilerini ve Hamparsum notasını Papaz Gabriel’den aldığı kaydediyor. Hancıyan İstanbul’da Ermeni kiliselerinde başmüdürlük, pek çok okulda mûsîki hocalığı yapmıştır. Bu arada bazı devlet büyüklerine, sarayda sultan ve şehzadelere mûsîki dersleri vermiş, Batı müziği üzerinde de çalışmış, Çin ve Japon müzikleriyle de ilgilenmiştir.

Hancıyan iyi bir keman, ud ve piyano icracısı idi, ayrıca bu enstrümanların öğreticiliğini de yapmıştır. Kilise müziğine ait besteleri de vardır. Bestelediği pek çok eser notaya alınmadığı için kaybolmuş, Hacı Ârif Bey’in yüzlerce eserini notaya alarak kaybolmaktan kurtardığı halde kendi eserleri için aynı hassasiyeti göstermemiştir. Zamanımıza ulaşan üç peşrev, altı saz semâisi, bir beste, bir marş, bir operet ve yirmi altı şarkıdan oluşan eserlerinin listesini Öztuna kaydetmiştir. Musahibzâde Celâl’in “İstanbul Efendisi” adlı opereti için hazırladığı bestenin yanı sıra, “Nihân ettim seni sînemde ey meh-pâre cânımsın” mısrayla başlayan hicazkâr, “Bilmem ki safâ neşe bu ömrün neresinde” mısrayla başlayan karcığar, “Cânâ gam-ı aşkınlı perîşan gezer oldum” mısrayla başlayan sûzidil şarkıları meşhur bestelerinden bazılarıdır. Hancıyan’ın önemli bir özelliği de hâfızasındaki birçok eseri Hamparsum notasıyla kaydederek günümüze kadar ulaşmasını sağlamasıdır. Bu nota koleksiyonunu son zamanlarında Ankara Radyosu Müdürlüğü’ne satarak Türk mûsîkisi repertuarına büyük katkıda bulunmuştur. Yetiştirdiği talebeler arasında Lâika Karabey, Refik Fersan, Gabriel Ebeyan, Lemi Atlı, Zeki Ârif Ataergin ve Suphi Ziya Özbekkan bilhassa zikredilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Arisdakes Hisarlıyan, *Ermeni Notasının Tarihçesi ve Müsîki Erbabının Tercüme-i Halî*, İstanbul 1914, s. 89-90; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 215; Vural Sözer, *Mûsîkî ve Müsîkişinaslık Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s. 170-171; Mustafa Rona, *20. Yüzyıl Türk Müsîkisi*, İstanbul 1970, s. 74-75; Özalp, *Türk Müsîkisi Tarihi*, II, 376-377; Yılmaz Öztuna, *Türk Müsîkisi: Akademik Klasik Türk San’at Müsîkisi’nin Ansiklopedik Sözlüğü*, Ankara 2006, I, 330-331; Nazar Özsahakyan, *Türk Sanat Müziğinde Ermeni Besteciler*, İstanbul 2007, s. 39.

VARUJAN ZİLCİYAN

HANCİÇ, Adem

(1916-1998)

Bosnalı Osmanlı tarihçisi.

Bosna-Hersek’in Teşany (Teşanj) şehrinde doğdu. Burada başladığı öğrenimini Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Medresesi’nde sürdürüp Yüksek Şeriat İlahiyat Okulu’nda tamamladı (1940). Daha sonra Teşany Şer’i Mahkemesi’nde iki yıl çalıştı. Kazandığı Alexander von Humboldt bursu ile 1942’de Viyana Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü’nde tahsiline devam etti. Herbert Jansky ve Herbert Wilhelm Duda’dan Türkçe, Hans Kofler’den Arapça dersleri aldı. II. Dünya Savaşı’nın ardından memleketine döndü. Doboy şehrinde 1946-1951 yılları arasında çeşitli devlet firmalarında görev yaptı. 1951’de Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü (Orientalni Institut u Sarajevu) Osmanlı Araştırma Bölümü’ne asistan olarak girdi; üç yıl sonra uzman seviyesine yükseldi. 1966’da kıdemli uzman statüsünü kazandı. 28 Ocak 1970’te Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Tarih Kürsüsü’nde doktorasını verdi, 24 Nisan 1970’te bilimsel araştırmacı unvanını aldı. 1975 Ekiminde, Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü’nde o zamanki en yüksek ilmi pâyeye olan bilimsel danışman konumuna yükseldi. Bosna savaşının sıkıntılarını yaşayan Hancıç bir süre Türkiye’de kaldı; İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) bünyesinde çalıştı. 28 Kasım 1998’de Saraybosna’da vefat etti.

Bilimsel hayatı boyunca Bosna-Hersek’te Osmanlılar’ın erken dönemle ilgili çalışmalar yapan Hancıç bu çalışmalarında genelde tarihî, coğrafi, ekonomik, demografik, şehircilik tarihi ve kültürel hayat üzerinde duruyordu. Ayrıca siyasî tarihle ilgilenmiş, Hekimoğlu Ali Paşa hakkında önemli bir makale yazmış, arşiv kaynaklarına özellikle başvurmuştur. Bütün amacı Bosna-Hersek tarihi içinde Osmanlı dönemini ortaya koymak ve analitik çalışmalarla yeni bir yol açmaktır. Ona göre Bosna tarihinin Osmanlı dönemine ait çok az araştırma yapılmıştır. Zira Bosna’da her bölgenin kendine has özellikleri vardır. Hancıç’in araştırmaları sayesinde bugün Kuzeydoğu Bosna tarihî bir bölge olarak diğer kesimlere göre daha çok incelenmiş durumdadır. Aslında onun eserleri Bosna-Hersek’in tamamı için büyük önem taşımaktadır. Çalışmaları önemlerine göre sıralanırsa Bosna’daki şehirlerle ilgili yazıları başta gelir. Bunları ekonomik hayat ve